

Anti-Snyder.

V čem a proč se jeho lekce o tyraních mylí.

Jan Holzer

Knihu, či spíše esej (korektní určení žánru v tomto případě není banální záležitostí) Timothy Snydera o tyraních (v originále text nese název *On Tyranny*) jsem si kupoval s nemalým očekáváním. Autor, profesor historie univerzity v Yale, je renomovaným badatelem o evropské historii XX. století, jehož poslední práce se staly soudobými intelektuálními událostmi a spolehlivě vyvolaly široké polemiky.

Tím spíše je mi líto, že text nesoucí podtitul *20 lekcí z 20. století* mi připravil řádné zklamání. Zásadní potíží přitom určitě není to, že předkládaná ponaučení, založená na autorově porozumění minulému století, jsou explicitně namířena na současného amerického čtenáře, pro nějž důkazy o „světě, který se začal nebezpečně měnit“ mají zastupovat Brexit a Donald Trump. Mimochodem, jedním z projevů tohoto přístupu je, že text používá pojem *tyranie* k označení jakéhokoli nedemokratického vládnutí, což není pro naši kontinentální tradici typické; čistě pro zjednodušení bude tato stat' tento výsostně anglosaský přístup respektovat. Ale zpět ke zmíněnému zacílení Snyderovy eseje; lze je vnímat různě: kupříkladu jako svědectví o ohrožené demokracii jako společném a rostoucím problému současného globalizujícího světa, což je alarmující pojetí, které zvolili někteří recenzenti v českých médiích, např. Tomáš Brolík v květnovém Respektu. Nebo spíše s nadhledem nad tím, jaká ponaučení americká politická kultura, ta mladší v porovnání se starou evropskou, má dle svého prominentního intelektuála potřebovat, a v tomto smyslu pro Středoevropana jako zdroj místy někdy až zábavného čtení.

Problémem není ani to, že se nejedná o systematické zpracování tématu a jde skutečně spíše o esej, byť Snyderův dvacetibodový „recept na zachování svobody a vnitřní rovnováhy“ v onom údajně hroutícím se světě vypadá jako vyčerpávající manuál. Nebo to, že Snyderova dikce je programatická, apelativní, didaktická. Jenže zároveň, přiznejme, není nudná, naopak je čtivá, přináší řadu trefných drobných postřehů, nepostrádá upřímnost. Ano, jde o text, který je velmi pravděpodobně mimořádně upřímně zamýšlen a s nejlepšími úmysly napsán. I proto, přelétáme-li rychle očima oněch dvacet bodů v jejich lakonicky úderných podobách (1. Nepodřizuj se předem; 2. Ochraňuj instituce a braň je; 3. Varuj se státu jedné strany; 4. Přijmi zodpovědnost za podobu světa; 5. Pamatuj na profesní etiku; 6. Střez se milic; 7. Pokud musíš

nosit zbraň, používej ji s rozmyslem; 8. Vykroč z řady; 9. Nepoužívej fráze, přemýšlej o tom, co říkáš; 10. Věř v pravdu; 11. Hledej, pátrej, analyzuj; 12. Dívej se cizím lidem do očí a neváhej s nimi prohodit pár slov; 13. Nezapomínej, že politika je tělesná a únik před tyranii vyžaduje pohyb; 14. Chraň si soukromí; 15. Přispívej na dobrou věc; 16. Uč se od svých bližních v jiných zemích; 17. Pozor na nebezpečná slova; 18. Když nastane, co bylo nemyslitelné, zachovej klid; 19. Miluj svou vlast; 20. Měj odvahu.), se vlastně jeví jako nelehké s nimi jakkoli polemizovat.

A přesto – právě to si podle mne zaslouží. Oněch dvacet doporučení, jež jsou přirozeně doprovázena komentářem, tu stránkovým, tu několikastránkovým (celkově má esej v české verzi 116 stran), by jistě stálo za to rozebírat jedno po druhém. Ale problém, který se Snyderovým pojetím mám, je obecný, je celistvý. Je jím samotné autorovo pojetí tyranie, a přirozeně tedy i pojetí protikladu tyranie, to znamená demokracie. Vše, co totiž Timothy Snyder o tyranii říká, v čem vidí nebezpečí, že by tyranie mohla nastat, jak chápe důvody, které k tyranii mají vést, totiž zároveň především vypovídá o tom, jak chápe demokracii jako jím přirozeně preferovaný typ vládnutí. Vlastně nejen preferovaný, lépe je napsat pocíťovaný a prožívaný.

Snyder svým přístupem vlastně říká, že tyranie a demokracie nepovažuje za *politické* jevy, za politické kategorie. Jsou to podle něj naopak (případně v možné slabší podobě především) vyjádření jakýchsi hlubinně antropologických konstant, kolektivní projevy a sumy každodenních individuálních lidských počinů. V tomto (častém) náhledu je demokracie vlastně způsobem života. A tyranie je pak logicky také životním stylem, ovšem negativním, zavrženíhodným, zatímco demokracie je stylem morálním, ctným.

V tomto ohledu je logické, že je převážná část Snyderových doporučení daleka jakékoli podoby, jež by umožňovala politologický komentář. Napíše-li, že není dobré se předem hrbit, že je třeba poctivě pracovat, pomáhat, zachovávat klid, v nejrozmanitějších podobách se nebát (vystupovat z řady, být statečný, nebýt předposraný či preventivně poslušný...), být zvědavý a neseďt doma za pecí, a konečně snad nejpregnantněji, že je třeba si dát do pořádku vlastní život (abyste nebyli případnou budoucí tyranii vydíratelní), pak se vlastně jedná o takřka komplexní návod na ctnostný život. Jakési nové desatero pro XXI. století a jeho krizové momenty. Nu a my máme Snyderovi věřit, že pokud se budeme takto vzorně chovat, pak nemá tyranie šanci. Ale ať se na mne Timothy Snyder nezlobí, nic není více vzdáleno od zkušenosti, kterou nám právě ty evropské dějiny XX. století, na které se tak rád odvolává, poskytují.

Abych nebyl nespravedlivý, několik „politologických“ postřehů nám Snyder přece jen nabízí. Napsat „Pozor na vládu jedné strany!“ (lekce č. 3) či varovat před ozbrojováním občanů (lekce č. 6) má sice zcela jiný význam pro evropskou a jiný význam pro severoamerickou politiku, ale v kontextu našich znalostí o nedemokratických modelech a metodách vládnutí dávají takové rady pochopitelně smysl. A politologicky by jistě nebyl problém akceptovat jeho pokyn „Ochraňujte instituce!“ (lekce č. 2), jakkoli ve svém komentáři Snyder nepřekvapivě, v intencích současných trendů, mluví především o médiích a soudech; jakoby si to jiné instituce (např. americký prezidentský úřad, že...) nezasloužily. Ale naprostá většina Snyderových úvah jde vědomě *antropologickým* směrem.

Samotný antropologismus ještě Timothyho Snydera ze společenskovedního diskursu o nedemokraciích nevyřazuje. Z debat o termínu totalitarismus totiž vzešly dvě školy vnímání tohoto pojmu, přičemž klasická škola primordialistická, zastupovaná např. Franzem Neumannem, Karlem R. Popperem, Edwardem H. Carrem či Norbertem Bobbiem, považuje totalitarismus za výraz společenské zakotvenosti člověka, za „specifický rys imanentní lidské povaze“ či „horší stránku lidské existence“, abych použil jen ty nejznámější formulace. Tím má být vyjádřena dějinnost existence totalitního myšlení a pokusů jeho nositelů o jeho naplnění v praxi, jež je v rozporu s nositeli druhého přístupu (H. Arendtová, C. J. Friedrich a další), kteří totalitarismus spojují výhradně s moderní érou a jejím základním projevem – masovou společností. Zmíněný primordialismus je tedy bezesporu přístupem antropologickým. Ale je přístupem jednak výrazně skeptickým co do chápání lidské povahy a možností jejího napravení, jednak následně povětšinou ústícím do konkrétních a nebanálních politologických doporučení, jak totalitním pokusem čelit, jak se jich vyvarovat.

To, co nám (a především sám sobě) Timothy Snyder namlouvá, naopak zní jednak velmi jednoduše, jednak vědomě optimisticky: bude stačit, když se lidé změní, když změní své chování, změní sami sebe, jinak hrozí nástup vlády bezectných grázlů. Tou má totiž právě tyranie být. Znamená to snad, že *a vice versa* demokracie dle Snydera stojí na vysokém etickém piedestalu? Nebo by aspoň měla?

Teze o etické převaze demokracie nad různými modely nedemokracií je totiž historicky problematická. Představuje spíše zbožné přání. A, a to hlavně, představuje vrcholně nešťastný předpoklad pro srovnávání demokracie a nedemokracie. Pokud je argumentováno tak, že hlavním důvodem pro odstranění nějakého nedemokratického režimu je dosažení modelu, v němž budou vládnout čestní lidé a spravedlnost, pak je to první krok k následné deziluzi z demokracie a obnovenému volání po vládě silné ruky. Vkládat naděje do demokracie pro cokoli jiného než pro to, že zaprvé vyjadřuje náhled většiny a zadruhé umožňuje menšině stát

se onou většinou a promítnout tuto změnu do vztahu vládnoucí – ovládaní, se může pořádně vymstít.

Moralizující nota ve Snyderově textu je o to půvabnější, že se několikrát dovolává jedné z těch historických postav, které by tváří v tvář současným hyperkorektním kazatelům správného chování na veřejnosti takřka určitě neobstáli – mám na mysli Winstona Churchilla. Záznamů o jeho řekněme nekonvenčním naturelu je více než dost. A tak si kupříkladu představte, co by asi řekl současným úspěchy slavícím antikuřáckým ideologům. Já chci ale hledisko, které hájím, podpořit jinak.

Náhoda tomu chtěla, že jsem o prázdninách po dlouhých letech opět vzal do ruky a po večerech přečetl Erenburgův slavný román *Pád Paříže*. Jedno z nejambicióznějších literárních zpracování rozkladu francouzské demokracie na konci třicátých let XX. století, vrcholící okupací země vojsky Třetí říše. Rozkladu dle Ilji Erenburga (čerpajícího ze své pro sovětského autora prominentní možnosti trávit dobu mezi válkami na Západě) pochopitelně historicky nutného, odpovídajícího dialektice dějin. Maje přitom na nočním stolku vedle sebe Erenburga a právě Snydera, napadlo mne, jak jsou si vlastně ty dvě knihy podobné. Respektive jejich autoři.

Erenburgova románová freska je totiž plná postav, na které lze krásně Snyderova moralistní doporučení aplikovat. Nehrbte se předem a pracujte poctivě? No jistě, Erenburgův román je plný postav levicových dělníků (Jeannot Duval či Luc Michaud), jimž je práce nejen cestou k živobytí, ale životním smyslem, zdrojem sebeúcty. Vystupte z řady, neseďte doma, buďte zvědaví a mluďte s okolím? Jak jinak, schůzky buňky francouzské komunistické strany či továrních stávkových výborů k tomu poskytují ideální příležitosti. Přijměte odpovědnost za okolní svět, pomáhejte si navzájem? Přirozeně; román vědomě spojuje krizi francouzské demokracie s privilegii egoistických politiků, továrníků či žurnalistů (obzvláště odporný je, v dikci českého vydání, „prodejný buržoazní novinář“ Joliot), které také málokdy čeká něco jiného nežli dekadentní, nebo přímo tragický konec. Učte se od přátel v cizině? Třeba – v Erenburgově románu tuto funkci plní pozadí občanské války ve Španělsku, s interbrigadisty jako sice poraženými hrdiny, ale určitě neponiženými vojáky budoucí revoluce. Že je nutno být statečným, a že tedy nedemokraté (fašisté, buržoové atd.) jsou nejčastěji zbabělci, to snad ani není nutno zdůrazňovat. Dejte si do pořádku vlastní život? Přesně, rozklad rodinných vztahů je základním znakem Erenburgových záporných postav, jež povětšinou nakonec dospějí k cynickému kompromisu s novou nacistickou mocí; a tak se kupříkladu dcera „buržoazního politika“ Paula Tessata Denisa ve znechucení z otce přimkne ke komunistické

straně, zatímco jeho syn Denis pohrdne všemi příležitostmi postavit se na vlastní nohy. A ani patriotismus (viz Snyderovo heslo „Miluj svou vlast“) není u Erenburga zakázán, byť je hlavním hrdinům jasné, že tepem dějin je sice solidarita, ale pouze ta správná, jdoucí napříč národy, solidarita internacionální.

Jistě, je to jen román. Ovšem román bezesporu schopného autora, mistra reportáže, bystrého pozorovatele, jehož vidění francouzské společnosti 30. let XX. století není namísto ironizovat. Není důvod pochybovat, že mezi členy tamní komunistické strany byla řada čestných, morálních osobností, které jakoby z oka vypadly současným Snyderovým apelům. A stejně tak lze předpokládat, že soudobé francouzské politické elity nebyly prosty odporných kreatur a bezpáteřních kariéristů podobných Erenburgovým hrdinům. Skutečný problém spočívá v tom, že z těchto skutečností, z onoho ideálně-typického chování jednotlivých postav (těch fiktivních v Erenburgově románu i těch skutečných, kteří vědomě zareagují na Snyderovo volání) nelze jakkoli odvodit, jaké *politické* modely díky jejich činům povstanou.

Tyranie si totiž neuzurpují moc zadarmo, protože nikdo klade odpor, jak tvrdí Snyder, to není příčina. Moc získávají především proto, že po nich existuje poptávka, která se může ukázat být silnější nežli odpor proti nim. Snyder vlastně klasicky počítá s existencí mlčící prodemokratické většiny, již se snaží povzbudit a mobilizovat. Jenže tuto legendami opředenou psychologicko-sociologickou konstantu nikdy nikdo neviděl... Je prostě pravdou, že různé nedemokratické režimy se etabloují z různých příčin, v různých konstelacích a s různou mírou participace jednotlivých částí společnosti. Mohou vznikat aktivisticky (abych si pomohl pojmem Noela O'Sullivanova), protože nějaký aktér si jde razantně za svým cílem. Ale také defenzivně, tedy ze znechucení a odporu právě vůči přesprávaným entuziastickým prosazovatelům nových pravd a zářných zítřků. Právě proto aspoň různici mezi autoritarismy a totalitarismy Snyder ve svém eseji zmínit mohl a měl; pokud mu totiž v jeho čtení XX. století splývají (a on tak jeho text vypadá, neboť své body podporuje halabala příklady velmi rozmanitého nedemokratického vládnutí), pak se dopouští buď politováníhodného opomenutí, nebo vědomého klamání.

Snyderova moralistní maxima se každopádně míjejí zamýšleným účinkem. Dobře, varují před nástupem nedemokracie, v jeho slovníku tyranie, a to není málo; v záplavě textů o demokratizaci, z kteréhožto standardního politologického konceptu se v posledních dvou dekádách stal spíše fetiš, reprezentující rozsáhlý institucionalizovaný průmysl, je to vítané pobídnutí k debatě a připomenutí, že dějiny nemusejí jít pouze jediným (nutným), prodemokratickým směrem. Ale Snyder jak o samotných tyraniích, tak o jejich příchodech k moci říká velmi málo. Pracuje s předpoklady, jež lze bez rizika označit za fráze. Západnímu

intelektuálovi asi dává smysl sebrat čtenářům mobily a pohovky s televizí a pozvat je k večernímu čtení Václava Havla, George Orwella, Czesława Milosze či Hannah Arendtové, nebo aspoň „dlouhých článků“. Ale takový návod k údajné obraně demokracie je úplně k ničemu, protože většina lidí o něco podobného prostě nestojí. Není to tedy politologický rozbor, není to ani poučené historiografické čtení, a pohříchu to není ani lidí znalý manifest...

Literatura:

Ilja Erenburg: *Pád Paříže*, Praha: Mladá fronta 1963.

Timothy Snyder: *Tyranie. 20 lekcí z 20. století*, Praha: Paseka – Prostor 2017.